

روایات روزه عاشورا، چیستی، گونه‌ها و تحلیل

عبدالعلی پاکزاد^۱

دکتر مهدی (عبدالمهدی) جلالی^۲

چکیده

روزه روزه عاشورا همواره در میان عالمان اهل سنت و عالمان شیعه معرکه آرا بوده است. سبب اختلاف، وجود دودسته روایات موجود در کتب روایی شیعه درباره آن است. بررسی سندی و نیم‌نگاهی به محتوای احادیث، به روش توصیفی تحلیلی - انتقادی و با هدف آشنایی با این دودسته روایات و اعتبارسنجی آنها مورد توجه این نوشتار است. یافته‌های پژوهش حاضر این است که روزه عاشورا قبل از تشریح روزه رمضان بوده و پس از آن رها (ترک) شده است. به نظر می‌رسد اگر چه بعضای روایات منع‌کننده از روزه عاشورا از نظر سند ضعیف هستند، در مجموع از روایات مجوز صوم قوی‌تر و با سیره منقول از امامان، پس از واقعه جانکاه عاشورا موافق‌ترند. همچنین، اکتفای کلینی به نقل روایات منع می‌تواند دلیل بر کاستی در اعتبار روایات مجوز صوم عاشورا از منظر وی تلقی گردد.

کلیدواژه‌ها: روزه عاشورا، شیعه، روایات، گونه‌ها، آسانید، مضامین آرا.

۱. مقدمه

موضوع روزه عاشورا و پیوند آن با یکی از بزرگ‌ترین حوادث تاریخ اسلام، یعنی شهادت مظلومانه امام حسین علیه السلام و اصحابش و تلاش بنی امیه و دشمنان در مبارزه با آثار آن واقعه ماندگار، اهمیت بررسی دودسته روایات وارد در کتب حدیثی شیعه در باب صوم عاشورا را دو

۱. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث پردیس دانشگاه فردوسی مشهد.

۲. دانشیار دانشگاه فردوسی مشهد (a.jalaly@um.ac.ir).

چندان می‌کند.

دراولین کتب اربعه شیعه (الکافی) شیخ کلینی فقط روایات منع را آورده است. بعد از الکافی، شیخ صدوق در من لایحضره الفقیه و شیخ طوسی در الاستبصار و تهذیب الاحکام و به دنبال آن دو، شیخ حر عاملی و... هر دو دسته روایات را نگاشته‌اند.

در این نوشتار، روایات صوم عاشورا، چستی و گونه‌های آن را می‌شناسانیم و به ارزیابی و بررسی سندی و محتوایی روایات می‌پردازیم و آرا و اقوال موجود در این باره را طرح و بررسی می‌کنیم.

شارحان کتب اربعه، از قبیل ملا صالح مازندرانی، محمد تقی مجلسی و محمد باقر مجلسی به شرح و توضیح روایات صوم عاشورا پرداخته‌اند و همچنین فقها از دیرباز در کتب فقهی، همچون من لایحضره الفقیه والحدائق الناضره و... درباره آن اظهار نظر نموده‌اند و متأخران نیز کتب و مقالاتی درباره صوم عاشورا نوشته‌اند و نظریه بحث سندی و محتوایی روایات هم داشته‌اند. تحقیق فی صوم یوم عاشورا از حسن توفیق و کتاب صوم عاشورا اثر نجم الدین طبسی نمونه‌ای از تلاش‌های متأخران است. با این همه، باید گفت که فقها در بررسی سندی و محتوایی احادیث آن گونه که بایسته بوده تلاش نکرده‌اند. از همین رو است که بحرانی در الحدائق الناضره می‌گوید:

دلالت این اخبار به طور مطلق بر تحریم ظاهرترین ظاهراست، لکن اصحاب ما در آنچه که ذکر کرده‌اند، غیر از تحریم، معذورند؛ چون به صورت کامل تتبع در روایات نکردند و خوب در آن نیندیشیدند.^۳

نوآوری این نوشتار بیان شرح حال راویان این روایات از نظر رجالی و ذکر آرای دانشمندان در تصحیح و تضعیف این اخبار و جمع روایات به صورت منظم و ارائه تحلیل‌های تازه از موضوع است.

سؤال اصلی این نوشتار این است که سند روایات منع و جواز صوم عاشورا چگونه است؟ به دنبال این سؤال اصلی، سؤالات فرعی که مطرح است عبارت‌اند از این که:

۱. وجود دودسته روایات صوم عاشورا به چه جهت است؟
۲. آیا روایات منع با وجود ضعف سندی قابل دفاع است؟
۳. آیا روایات مجوز با وجود ضعف سندی قابل دفاع است؟

۳. الحدائق الناضره، ج ۱۳، ص ۳۷۶.

۲. بررسی روایات روزه عاشورا

در عصر متقدم، کلینی در *فروع الکافی* فقط روایات منع روزه عاشورا را آورده است که تعداد آن پنج روایت است. پس از او شیخ صدوق و شیخ طوسی روایات منع و جواز (هر دو) را آورده‌اند. در دوره متأخر، شیخ حرعاملی در جلد هفتم کتاب *وسائل الشیعه* هر دو دسته روایات را در باب ۲۰ و باب ۲۱ ذکر کرده و هفت روایت جواز روزه عاشورا و هفت روایت منع ذکر کرده است که در این پژوهش برای رعایت اختصار و خودداری از تکرار، به ذکر پنج روایت از هر یک بسنده کرده‌ایم.

۲-۱. روایات منع کننده از روزه عاشورا

۲-۱-۱. روایت اول و دوم منع

الف. روایت اول: زراره و محمد بن مسلم از امام باقر علیه السلام درباره روزه عاشورا سؤال نمودند و حضرت فرمود:

روزه عاشورا قبل از نزول رمضان تشریح شده بود و با نزول رمضان روزه آن روز ترک گردید.^۴

ب. روایت دوم: حسن بن علی و شاء گوید:

نجبة بن حارث عطار به من گفت: از امام باقر علیه السلام درباره روزه عاشورا سؤال کردم. فرمود: با فرود آمدن ماه رمضان روزه عاشورا متروک است و روزه متروک بدعت است. نجبه گوید: پس از امام باقر علیه السلام، از امام صادق علیه السلام در این مورد پرسیدم. آن حضرت نیز همین پاسخ را داد. آن گاه فرمود: آن روزه‌ای است که نه در کتاب در باره آن نازل شده است و نه سنت بر آن جاری گشته است، مگر سنت آل زیاد که به کشتن حسین بن علی جاری شده است.^۵

۲-۱-۱-۱. بررسی سند دو روایت

الف. روایت اول

۱. زراره: از ازیاران امام باقر علیه السلام و از اصحاب اجماع است و رجالیان در صادق و موثق

۴. من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۵۱، ح ۲۲۴؛ وسائل الشیعه، ج ۷، ص ۳۳۹، ح ۱، باب ۲۱.

۵. فروع الکافی، ج ۳، ص ۳۳۲-۳۳۳، ح ۴.

بودنش اتفاق نظر دارند.^۶

۲. محمد بن مسلم: از یاران صادقین و امام کاظم علیه السلام و از اصحاب اجماع، ثقة امامی عادل است.^۷

مجلسی اول،^۸ آیه الله خویی،^۹ نراقی^{۱۰} و آیه الله سبحانی^{۱۱} این روایت را صحیح دانسته اند. صاحب *غنائم الايام* نیز سند این روایت را به زراره صحیح ارزیابی کرده است.^{۱۲}

ب. روایت دوم

۱. محمد بن موسی: مشترک بین ضعیف و ثقة است.^{۱۳}

۲. یعقوب بن یزید: از ابی جعفر الثانی (امام جواد علیه السلام) روایت کرده و ثقة صدوق بوده است. کتاب *البلاء*، کتاب *المسائل* و کتاب *نوادرجح* از او است.^{۱۴}

۳. حسن بن علی بن زیاد و شاء: از اصحاب امام رضا علیه السلام و از وجوه طائفه بوده است.^{۱۵}

۴. نجبة بن الحارث العطار: در *رجال النجاشی* ذکر نشده است. شیخ طوسی ایشان را در

شماره اصحاب امام صادق علیه السلام آورده است.^{۱۶} کشی در روایتی او را صادق دانسته است.^{۱۷}

مجلسی اول از این روایت تعبیر به قوی کرده،^{۱۸} مجلسی دوم این روایت را مجهول دانسته

است.^{۱۹} آیه الله خویی به دلیل وجود حسن بن علی الهاشمی این روایت را ضعیف دانسته

۶. *رجال النجاشی*، ش ۴۶۳، ص ۱۷۵؛ *المعین علی معجم رجال الحدیث*، ص ۱۸۴ - ۱۸۵؛ *رجال الطوسی*، ش ۱۴۲۲، ص ۱۳۶.

۷. *رجال النجاشی*، ش ۸۸۲، ص ۳۲۳ - ۳۲۴؛ *رجال الطوسی*، ش ۱۵۷۰، ص ۱۴۴.

۸. *روضه المتقین*، ج ۴، ص ۲۴۷.

۹. *شرح العروة الوثقی*، ج ۲۲، ص ۳۱۲.

۱۰. *مستند الشیعه*، ج ۱۰، ص ۴۴۸.

۱۱. *الصوم فی الشریعة الاسلامیة الغراء*، ج ۲، ص ۳۰۸.

۱۲. *غنائم الايام*، ج ۶، ص ۷۷.

۱۳. محمد بن موسی بن عیسی: *ضعفه القمیون بالغلو وکان ابن الولید انه کان یضع الحدیث والله اعلم (رجال النجاشی)*، ش ۹۰۴، ص ۳۳۸؛ محمد بن موسی، *ابوجعفر لقبه خورا کوفی ثقة له کتاب الصلاة (همان، ش ۹۱۸، ص ۳۴۲)*.

۱۴. *رجال النجاشی*، ش ۱۲۱۵، ص ۴۵۰؛ *وسائل الشیعه*، ج ۲۰، ص ۳۶۸.

۱۵. *رجال النجاشی*، ص ۳۹، ش ۸۰.

۱۶. *رجال الطوسی*، ص ۳۱۶، ش ۴۷۰۵.

۱۷. قال حمدویه: قال محمد بن عیسی: *نجبة بن الحارث شیخ صادق کوفی صدیق علی بن یقطین (اختیار معرفة الرجال)*، ص ۴۵۲، ش ۸۵۲؛ *وسائل الشیعه*، ج ۲۰، ص ۳۵۶.

۱۸. *روضه المتقین*، ج ۳، ص ۲۴۷.

۱۹. *مرآة العقول*، ج ۱۶، ص ۳۶۰؛ *ملاذ الاخیار*، ج ۷، ص ۱۱۷.

است. ^{۲۰} آیه الله سبحانه گوید در حدیث فوق نجبة آمده است:

وهو مهمل في الرجال بل مجهول. ^{۲۱}

۲- ۱- ۱- ۲. بررسی مضمون دو روایت

الف. روایت اول

مطابق این خبر، روزه عاشورا قبل از تشریح روزه رمضان بوده است و پس از آن رها (ترک) شده است. مقصود امام علیه السلام از «کان صومه»، وجوب یا استحباب و از «تُرک»، نسخ است. ^{۲۲}

ب. روایت دوم

امام باقر علیه السلام درباره روزه عاشورا فرمود: با نزول حکم روزه در ماه رمضان، [منسوخ و] متروک شده و روزه [منسوخ و] [احیا کردن] متروک بدعت است. راوی گوید: پس از امام باقر علیه السلام، از امام صادق علیه السلام در این باره پرسیدم. آن حضرت نیز همین پاسخ را داد. آن گاه فرمود: این، روزه‌ای است که نه آیه‌ای درباره‌اش نازل شده و نه سنت بر آن جاری گشته، مگر سنت آل زیاد که بر کشتن حسین بن علی علیه السلام جریان یافته است.

۲- ۱- ۲. روایت سوم منع

عبدالملک گوید: از امام صادق علیه السلام درباره روزه تاسوعا و عاشورا ما محرم پرسیدم. فرمود: تاسوعا روزی است که امام حسین علیه السلام و یارانش - رضی الله عنهم - در کربلا محاصره شدند و آن روز لشکریان شام گرد هم آمدند و عرصه را بر آن حضرت سخت گرفتند. ابن مرجانه و عمر بن سعد به انبوه لشکر خود خوشحال شدند. در آن روز امام حسین علیه السلام و یارانش - رضی الله عنهم - را ناتوان نمودند و یقین کردند که هیچ یار و یآوری بر امام علیه السلام نخواهد آمد و مردم عراق آن بزرگوار را یاری نخواهند کرد. پدرم فدای آن ناتوان غریب.

سپس فرمود:

روز عاشورا روزی است که امام حسین علیه السلام کشته شد و در میان یاران خود بر زمین افتاد و یاران حضرتش پیرامون او با تن‌های برهنه بر زمین افتاده بودند. آیا می‌توان در چنین روزی روزه گرفت؟ هرگز به پروردگاریت الحرام سوگند! عاشورا، روز روزه

۲۰. شرح العروة، ج ۲۲، ص ۳۱۴.

۲۱. الصوم فی الشریعة الاسلامیة الغراء، ج ۲، ص ۳۰۸.

۲۲. روضة المتقین، ج ۴، ص ۲۴۷.

نیست. آن روز، روز اندوه و مصیبت آسمانیان، زمینیان و همه مؤمنان است. و روز خوشحالی و سرور ابن مرجانه و آل زیاد و شامیان است که خداوند بر آنها و فرزندان آنها خشم خواهد نمود. آن روزی است که همه سرزمین‌ها - جز سرزمین شام - گریه کردند.

از این روی، کسی که آن روز را مبارک شمارد، خداوند با آل زیاد با قلب مسخ شده و غضب شده محسور خواهد کرد و کسی که در آن روز توشه‌ای به خانواده‌اش ذخیره نماید، خداوند تا روز ملاقات خود، قلب او را به نفاق مبتلا خواهد ساخت و برکت را از او و خانواده و فرزندان او خواهد داشت و شیطان را در همه آنها شریک خواهد ساخت.^{۲۳}

۲- ۱- ۱- بررسی سند روایت

۱. الحسین بن علی الهاشمی: آیه الله خویی^{۲۴} و آیه الله سبحانی^{۲۵} این روایت را به دلیل وجود حسین بن علی هاشمی و محمد بن سنان ضعیف دانسته‌اند.

۱. آیه الله خویی چهار روایتی را که شیخ کلینی از حسن بن علی الهاشمی نقل نموده است، یک روایت دانسته و گوید در سند هر چهار روایت یک شخص واحد و آن هاشمی است. به سبب وجود این شخص و نیز محمد بن سنان در اسناد این روایات، هر چهار روایت محکوم به ضعف‌اند.^{۲۶}

۲. به نظر می‌رسد استدلال آیه الله خویی ناتمام باشد؛ زیرا میزان در یکی دانستن روایات، این است که راوی ناقل از امام در هر چهار روایت، واحد باشد؛ در حالی که راویان از امام در چهار روایت مختلف هستند. لذا شایسته است از طریق نشان دادن وحدت مدلول این روایات - که گویا یک کلام با مضمونی واحدند - چهار روایت را در واقع یک خبر دانست و به ایراد نقد بر آنها پرداخت.^{۲۷}

۳. محمد بن الحسین: مشترک بین ضعیف و ثقه است. نجاشی چهار نفر راوی را به نام محمد بن الحسین ذکر کرده که سه نفر از آنها ثقه هستند و تصریح به ضعف یک نفر از آنها

۲۳. فروع الکافی، ج ۳، ص ۳۳۶-۳۳۴؛ وسائل الشیعه، ج ۷، ص ۳۳۹، ح ۲.

۲۴. شرح العروة، ج ۲۲، ص ۳۱۴: «آته (حسین بن علی هاشمی) لم یوثق ولم یذکر بمدح فیهی بأجمعهما محکومة بالضعف مضافاً الی ضعف الأولی باین سنان».

۲۵. الصوم فی الشریعة الاسلامیة الغراء، ج ۲، ص ۳۰۸.

۲۶. همان، ص ۳۱۴.

۲۷. همان، ج ۲، ص ۳۰۸.

نموده است.^{۲۸}

۴. محمد بن سنان:

هورجل ضعیفٌ جداً لایقول علیه ولا یلتفت الی ما تفرد به.^{۲۹}

شیخ مفید می‌گوید:

محمد بن سنان مورد طعن است و رجالیان در متهم کردن او و تضعیفش هیچ اختلافی ندارند. لذا کسی که شأنش این است، نمی‌توان به او در امور دینی اعتماد کرد.^{۳۰}

همچنین، شیخ طوسی گوید:

به روایاتی که مختص به او است و فقط او نقل کرده باشد، اعتنا نمی‌شود.^{۳۱} و نیز ایوب بن نوح روایت از محمد بن سنان را روا نمی‌دانست.^{۳۲}

۵. ابان عن (بن) عبدالملک: مقصود ابان بن تغلب یا ابان بن عثمان و یا ابان بن عبدالملک است که در وجه اخیر، «عن» زاید است.^{۳۳}

شکی در وثاقت و جلالت ابان بن تغلب نیست. ابان بن عثمان نیز از اصحاب اجماع است.^{۳۴} مامقانی هم ابان بن عبدالملک را نیکو حال معرفی نموده است.^{۳۵} با آن که برخی گفته‌اند که روایت هیچ مشکل سندی ندارد،^{۳۶} علامه مجلسی گوید: این روایت بنا بر نظر مشهور ضعیف است.^{۳۷}

۲۸. الف: محمد بن الحسین: ای ابی خطاب... ثقة (رجال النجاشی، ش ۸۹۷، ص ۳۳۴)؛ ب: محمد بن الحسین بن سعید... ضعیفٌ جداً (همان، ش ۹۰۰، ص ۳۳۷)؛ ج: محمد بن الحسین بن سفرجله ثقة... (همان، ش ۱۰۴۸، ص ۳۸۸)؛ د: محمد بن الحسین بن موسی (سید رضی) که قطعاً روای روایت فوق نیست؛ چون متوفی ۴۰۶ ق، است.

۲۹. رجال النجاشی، ش ۸۸۸، ص ۳۲۸.

۳۰. مصنفات شیخ مفید، ص ۹.

۳۱. الاستبصار، ج ۳، ص ۲۲۴.

۳۲. رجال الکشی، ص ۳۸۹.

۳۳. معجم رجال الحدیث، ج ۱۶، ص ۱۳۸.

۳۴. تنقیح المقال، ج ۱، ص ۵.

۳۵. همان، ج ۱، ص ۵.

۳۶. صوم عاشورا بین السنة النبویة والبدعة الامویة، ص ۳۶ - ۳۵.

۳۷. مرآة العقول، ج ۱۶، ص ۳۶۲.

۲- ۱- ۲- ۲- بررسی مضمون روایت

از امام صادق علیه السلام درباره روزه روز تاسوعا و عاشورا در ماه محرم سؤال کردند که آیا می توان در چنین روزی روزه گرفت؟ فرمود: [تاسوعا و عاشورا، روز روزه نیست. روز مصیبت و حزن و اندوه است.

۲- ۱- ۳- روایت چهارم منع

جعفر بن عیسی گوید: از امام رضا علیه السلام درباره روزه روز عاشورا و آنچه مردم (اهل تسنن) در باره آن می گویند، پرسیدم. فرمود:

از روزه فرزند مرجانه می پرسی؟ آن روزی است که زنازادگان آل زیاد برای کشتن حسین علیه السلام روزه گرفتند و روزی است که آل محمد (علل) آن را شوم می شمارند. مسلمانان آن را شوم می شمارند و روزی را که مسلمانان شوم بشمارند، نباید روزه گرفت و به آن تبرک جست. و روز دوشنبه روز نحس است که در آن روز خداوند جان پیامبر خود را قبض کرد، مصایبی که بر آل محمد (علل) رسید در روز دوشنبه بود. ما آن روز را شوم می دانیم و دشمن ما به آن روز تبرک می جوید. و در روز عاشورا امام حسین علیه السلام کشته شد و فرزند مرجانه آن را متبرک شمرد و آل محمد علیهم السلام آن را شوم شمردند. از این رو، کسی که آن دوروز را روزه بگیرد، یا آنها را متبرک شمارد، خداوند تبارک و تعالی را با قلب مسخ شده ملاقات خواهد کرد و حشر او با کسانی خواهد بود که روزه آن دوروز را سنت شمرده و به آنها تبرک جستند.^{۳۸}

۲- ۱- ۳- ۱- بررسی سند روایت

۱. الحسن بن علی الهاشمی: آیه الله خویی^{۳۹} و سبحانی^{۴۰} این حدیث را به خاطر وجود همین شخص، ضعیف دانسته اند.

۲. جعفر بن عیسی: نجاشی از او اسمی نبرده و شیخ طوسی بدون هیچ وصفی (= مجهول) نام او را در اصحاب امام رضا علیه السلام آورده است.^{۴۱} مجلسی دوم به این حدیث

۳۸. فروع الکافی، ج ۳، ص ۳۳۴ - ۳۳۳، ح ۵؛ وسائل الشیعه، ج ۷، ص ۳۴۰، ح ۳.

۳۹. شرح العروة، ج ۲۲، ص ۳۱۴.

۴۰. الصوم فی الشریعة الاسلامیة، ج ۲۶، ص ۳۰۸.

۴۱. رجال الطوسی، ش ۵۲۳۷، ص ۳۵۳.

نسبت مجهول داده است: «الحديث مجهول».^{۴۲} علامه حلی صحت این روایت را محل تأمل دانسته است.^{۴۳}

۲- ۱- ۳- ۲. بررسی مضمون روایت

امام رضا علیه السلام روزه روز عاشورا را روزه فرزند مرجانه و زنازادگان آل زیاد برای کشتن حسین علیه السلام و عاشورا را روزی شوم دانسته‌اند که نباید در آن روزه گرفت. همچنین، روز دوشنبه را هم روز نحس خوانده است؛ چون در آن روز خداوند جان پیامبر خود را قبض کرد! از این رو، کسی که آن دوروز را روزه بگیرد، خداوند تبارک و تعالی را با قلب مسخ شده ملاقات خواهد کرد و حشر او با کسانی خواهد بود که روزه آن دوروز را سنت نهاده‌اند.

۲- ۱- ۴. روایت پنجم منع

از عبدالله بن سنان نقل شده که گوید:

در روز عاشورا برایی عبدالله علیه السلام وارد شدم و حضرت را در حالی که اندوهگین بود و اشک از دیدگانش مثل مروارید، سرازیر می‌گردید، ملاقات نمودم. سپس گفتم: گریه‌تان برای چیست؟ فرمود: آیا تو در غفلت هستی؟ آیا نمی‌دانی که در مثل چنین روزی حسین دچار مصیبت گردید. گفتم: نظر شما درباره روزه چنین روزی چیست؟ به من فرمود: روزه بگیر اما نه تا شب و روزه‌ات را افطار کن، بدون این که شادی داشته باشی. و تمام روز را روزه قرار مده. و افطار تو باید لحظه‌ای بعد از نماز عصر با جرعه‌ای از آب باشد؛ چرا که در مثل این وقت از روزه برآل رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فتنه و آشوب نمودند.^{۴۴}

۲- ۱- ۴- ۱. بررسی سند روایت

۱. آیه الله خویی و سبحانی بر این نظرند که این روایت حکم حدیث مرسل و ضعیف السند دارد؛ زیرا طریق شیخ طوسی به شخص عبدالله بن سنان، نه به کتاب هایش، نامعلوم است و دلیلی هم در دست نیست که دلالت داشته باشد. شیخ طوسی این روایت را از کتب عبدالله بن سنان نقل کرده است.^{۴۵}

۴۲. مرآة العقول، ج ۱۶، ص ۳۶۰؛ ملاذ الاخیار، ج ۷، ص ۱۱۸.

۴۳. مختلف الشیعه، ج ۳، ص ۳۷۰.

۴۴. وسائل الشیعه، ج ۷، ص ۲۳۸، ص ۷.

۴۵. الصوم فی الشریعة الاسلامیة الغزاة، ج ۲، ص ۳۰۹؛ شرح العروة، ج ۲۲، ص ۳۱۸.

۲. آیه الله وحید خراسانی تأکید دارد حتی اگر طریقی را که شیخ در مصباح المتعجد آورده است، به خود ابن سنان مستند بدانیم و نه به کتابش، وقایل به ضعف آن باشیم، طریقی دیگری برای ابن سنان وجود دارد که صحیح است و آن طریقی را مشهدی در المنزله از عماد الدین طبرسی - که بدون اشکال، فردی ثقة است - از ابوعلی حسن (پدر شیخ طوسی)، از پدرش ابوجعفر طوسی، از شیخ مفید، از ابن قولویه و صدوق، از کلینی، از علی بن ابراهیم، از پدرش، از ابن ابی عمیر، از عبدالله بن سنان نقل کرده اند که گفت: «بر اقایم ابی عبدالله جعفر بن محمد (عل) در روز عاشورا وارد شدم...»^{۴۶}

این طریقی کاملاً معتبر است و به آن می توانیم اعتماد کنیم؛ علاوه بر این که قایلان به عدم اعتبار خبر واحد، مثل ابن ادریس و ابن زهره، به این روایات اعتماد نموده اند.^{۴۷}

۲- ۱- ۴- ۲. بررسی مضمون روایت

از عبدالله بن سنان نقل شده که گوید: روز عاشورایی برای عبدالله علیه السلام وارد شدم و گفتم: نظر شما درباره روزه این روز چیست؟ به من فرمود: روزه بگیر، اما نه با نیت پیشین در شب و تمام روز را هم روزه مگیر، بلکه مدتی پس از نماز عصر روزهات را با جرعه ای آب افطار کن طوری که با رغبت و اشتهای به خوردن طعام نباشد.

۲- ۲. روایات جواز روزه عاشورا

۲- ۲- ۱. روایت نخست جواز

از ابی همام، از ابی الحسن علیه السلام نقل شده که حضرت فرمود:

رسول خدا صلی الله علیه و آله در روز عاشورایی روزه گرفت.^{۴۸}

۲- ۱- ۱. بررسی سند روایت

۱. علی بن الحسن بن فضال:

كان فقيه اصحابنا بالكوفة ووجههم وثقتهم وعارفهم بالحديث والمسموع قوله فيه. سمع منه شيئاً كثيراً.^{۴۹}

۴۶. المنزله، ص ۶۸۵؛ بحار الأنوار، ج ۱۰، ص ۳۱۳؛ مستدرک الوسائل، ج ۷، ص ۵۲۴، ب ۱۶، ح ۹.

۴۷. تقریر مباحث فقه آیت الله وحید خراسانی، ۷۳/۲/۱۸ به نقل از: صوم عاشورا، ص ۶۰.

۴۸. التهذیب، ج ۴، ص ۲۹۹، ح ۹۰۶؛ الاستبصار، ج ۲، ص ۱۳۴، ح ۴۳۸؛ وسائل الشیعه، ج ۷، ص ۳۳۷، ح ۱.

۴۹. رجال النجاشی، ش ۶۷۶، ص ۲۵۸ - ۲۵۷.

۲. یعقوب بن یزید:

كان ثقة صدوقاً.^{۵۰}

۳. ابن همام:

ابنهما، اسماعیل، روی عن الرضا عليه السلام ثقة هو وابوه وجده.^{۵۱}

براین پایه، مجلسی اول و صاحب غنائم/الایام این حدیث را موثق دانسته‌اند.^{۵۲}

۲- ۱- ۱- بررسی مضمون روایت

مطابق این روایت، رسول خدا صلی الله علیه و آله در روز عاشورا روزه گرفته است؛ چنان که از برخی اخبار مانند روایت زراره و محمد بن مسلم (روایت اول منع) و روایت نجبه (روایت دوم منع) برمی‌آید، روزه عاشورا نخست واجب بوده، سپس با نزول حکم روزه رمضان نسخ شده است.^{۵۳}

محقق قمی و برخی روایت را حمل بر تقیه نموده‌اند؛^{۵۴} همچنان که احتمال نسخ آن را با تشریح روزه رمضان داده و روایت را از نوع اخبار بیان‌گر منسوخ دانسته‌اند.^{۵۵}

۲- ۲- ۲- روایت دوم و سوم جواز

الف. روایت دوم: از مسعدة بن صدقه نقل شده که امام صادق عليه السلام فرمود: علی عليه السلام فرمود:

عاشورا نهم و دهم را روزه بگیرید؛ چرا که گناهان یک ساله را می‌پوشاند.^{۵۶}

ب. روایت سوم: عبدالله ابن میمون، از امام باقر عليه السلام و از پدرش روایت نمود که فرمود:

روزه گرفتن در روز عاشورا کفاره یک سال گناه است.^{۵۷}

۵۰. همان، ش ۱۲۱۵، ص ۴۵۰.

۵۱. همان، ش ۶۲، ص ۳۰.

۵۲. ملاذ الاخیار، ج ۷، ص ۱۱۶؛ غنائم الایام، ج ۶، ص ۷۵.

۵۳. شرح فروع الکافی (ملا صالح مازندرانی)، ج ۴، ص ۲۸۷.

۵۴. غنائم الایام، ج ۶، ص ۷۷.

۵۵. همان.

۵۶. التهذیب، ج ۴، ص ۲۹۹؛ الاستبصار، ج ۲، ص ۱۳۴، ح ۴۳۸؛ وسائل الشیعه، ج ۷، ص ۳۳۷، ح ۲.

۵۷. التهذیب، ج ۴، ص ۳۰۰؛ الاستبصار، ج ۲، ص ۱۳۴، ح ۴۳۹.

۲- ۲- ۱. بررسی سند دو روایت

الف. روایت دوم

۱. هارون بن مسلم: ثقة، وجه.^{۵۸}
۲. مسعدة بن صدقة: «روى عن ابى عبدالله و ابى الحسن (عل) له كتاب منها خطب امير المؤمنين عليه السلام». در رجال النجاشى توثيق نشده است،^{۵۹} ليكن آية الله خويى او را ثقة دانسته^{۶۰} و از اين روايت تعبير به موثقه نموده است.^{۶۱}

ب. روایت سوم

۱. سعد بن عبدالله: «شيخ هذه الطائفة و فقيها و وجهها».^{۶۲}
۲. ابى جعفر: مشترك بين كسانى است كه برخى توثيق شدند و برخى توثيق نشدند.
۳. جعفر بن محمد بن عبيدالله: در رجال النجاشى ذكر نشده و در الفهرست شيخ طوسى وصفى از او نشده است.^{۶۳}
۴. عبدالله بن ميمون القداح: «وكان ثقة».^{۶۴} با اين اوصاف، مجلسى نسبت مجهول بودن به روايت داده است.^{۶۵}

۲- ۲- ۲. بررسی مضمون دو روایت

الف. روایت دوم

از امام صادق عليه السلام نقل است كه على عليه السلام فرمود: عاشورا [و تاسوعا] نهم و دهم را روزه بگيريد؛ چرا كه گناهان يك ساله را مى پوشاند. مجلسى دوم اين روايت را ضعيف دانسته،^{۶۶} ليكن مجلسى اول روايت را بر تقيه يا امساک از خوردن و نوشيدن تا عصر، بدون اين كه نيت

۵۸. رجال النجاشى، ص ۴۳۸، ش ۱۱۸۰.

۵۹. همان، ص ۴۱۵، ش ۱۱۰۸.

۶۰. معجم رجال الحديث، ج ۱۸، ص ۱۳۹، ش ۱۲۲۷۶.

۶۱. شرح العروة، ج ۲۲، ص ۳۱۷.

۶۲. رجال النجاشى، ص ۱۷۷-۱۷۸، ش ۴۶۷.

۶۳. الفهرست، ص ۱۱۲، ش ۱۵۰.

۶۴. همان، ص ۲۱۴، ش ۵۵۷.

۶۵. ملاذ الاخيار، ج ۷، ص ۱۱۶؛ وسائل الشيعه، ج ۷، ص ۳۳۷، ح ۳.

۶۶. ملاذ الاخيار، ج ۷، ص ۱۱۵.

روزه کند، حمل کرده است.^{۶۷} محقق قمی نیز حمل بر تقیه را عنوان نموده است.^{۶۸}

ب. روایت سوم

روزه گرفتن در روز عاشورا کفاره گناهان یک سال است. دلالت این روایت بیش از جواز است.

۲- ۲- ۳. روایت چهارم جواز

حضرت امام جعفر صادق علیه السلام فرمود:

زیاد اتفاق می افتاد که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در روز عاشورا در دهان بچه های شیرخوار فاطمه علیها السلام از آب دهان خود می ریخت و می فرمود: تا شب هیچ غذایی به آنها ندهید. و بچه ها از آب دهان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم سیراب می شدند و نیز از حضرت نقل شده که فرمود: در زمان داود علیه السلام حیوانات در روز عاشورا روزه می گرفتند.^{۶۹}

۲- ۲- ۳- ۱. بررسی سند روایت

۱. احمد بن محمد: مشترک بین ثقه و ضعیف است.
  ۲. یونس بن هشام: در کتب رجالی نامی از او نیست. آیه الله خویی نام او را بدون توصیفی از وی، به مناسبت همین روایت - که در *التهدیب* شیخ طوسی آمده - آورده است.^{۷۰}
  ۳. جعفر بن عثمان: از امام صادق علیه السلام روایت دارد^{۷۱} و موثق است.^{۷۲}
- به دلیل اشتراک برخی راویان میان ثقه و غیر ثقه و مجهول بودن برخی دیگر، مجلسی گوید:

این حدیث ضعیف یا مجهول است.^{۷۳}

۲- ۲- ۳- ۲. بررسی مضمون روایت

از امام صادق علیه السلام روایت است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در روز عاشورا در دهان شیرخوارگان

۶۷. روضة المتقین، ج ۳، ص ۲۴۸.

۶۸. غنائم الأيام، ج ۶، ص ۷۶.

۶۹. التهدیب، ج ۴، ص ۳۳۳، ح ۱۰۴۵.

۷۰. معجم رجال الحدیث، ج ۲۰، ص ۲۲۸، ش ۱۳۸۴۳.

۷۱. رجال النجاشی، ص ۱۲۴، ش ۳۲۰.

۷۲. معجم رجال الحدیث، ج ۴، ص ۷۹، ش ۲۱۸۸.

۷۳. ملاذ الاخیار، ج ۷، ص ۱۷۴.

فاطمه علیها السلام آب دهان خود را می نهاد و می فرمود: تا شب هیچ غذایی به آنان ندهند. و بچه ها از آب دهان رسول الله صلی الله علیه و آله سیراب بودند. و نیز از امام صادق علیه السلام نقل شده که فرمود: در زمان داود علیه السلام حیوانات در روز عاشورا روزه می گرفتند. درباره روزه گرفتن جانوران گفته اند گویا از حضرت داود درباره حادثه عاشورا چیزی می شنیدند و یا خداوند در دل هایشان حزنی وارد می کرد که خوردن و آشامیدن را رها می کردند.^{۷۴}

۲-۲-۰۴. روایت پنجم جواز

کثیرالنواء از حضرت ابو جعفر علیه السلام نقل می کند که حضرت فرمود:

کشتی نوح در روز عاشورا به کوه جودی چسبید و نوح با تمام کسانی که همراهش بودند از جنّ و انس دستور داد تا در این روز روزه بدارند.

امام ابی جعفر علیه السلام فرمود:

آیا می دانی که روز عاشورا چه روزی است؟ این روزی است که خداوند - عز و جل - توبه آدم و حوّا را قبول کرد، و این روزی است که خداوند در این روز، دریا را بر بنی اسرائیل شکافت و فرعون و یارانش را غرق نمود و این روزی است که موسی علیه السلام بر فرعون غلبه کرد و این روزی است که ابراهیم علیه السلام متولد شد و این روزی است که خداوند توبه قوم یونس را پذیرفت و این روزی است که عیسی علیه السلام در این روز متولد شد و این روزی است که در همین روز قائم علیه السلام قیام می کند.^{۷۵}

۲-۲-۰۴-۱. بررسی سند روایت

۱. علی بن الحسن: مشترک بین کسانی است که ثقة هستند و بین کسانی که توثیق نشده اند.^{۷۶}

۲. محمد بن عبدالله بن زراره: در رجال النجاشی ذکر نشده است؛ لیکن در ترجمه حسن

۷۴. الوافی، ج ۱۱، ص ۷۴.

۷۵. وسائل الشیعه، ج ۷، ص ۳۴۱.

۷۶. الف: علی بن الحسن بن رباط، کوفی، ثقة، مهول علیه قال الکشی من اصحاب الرضا علیه السلام له کتاب الصلاة (رجال النجاشی، ص ۲۵۱، ش ۶۵۹)؛ ب: علی بن الحسن البصری (همان، ص ۲۷۹، ش ۷۳۳)؛ ج: علی بن الحسن الصیرفی (همان، ص ۲۷۵، ش ۷۲۳)؛ د: علی بن الحسن بن علی بن فضال بن عمر بن ایمنی... کان فقیه اصحابنا بالکوفه و وجههم و ثقتهم و عارضهم بالحديث و المسموع قوله فيه... (همان، ش ۶۷۶، ص ۲۵۷)؛ ه: علی بن الحسن بن محمد،... و کان فقیها ثقة فی الحديث و کان من وجوه الواقفه و شیوخهم (همان، ش ۶۷۷، ص ۲۵۴ - ۲۵۵).

بن علی بن فضال از علی بن ریان آورده است:

وكان والله محمد بن عبد الله (بن زرارۃ) أصدق عندي لهجة من أحمد بن الحسن، فإنه رجل، فاضل، دين.^{۷۷}

۳. احمد بن محمد بن عمرو بن ابی نصرزید مولى السكون، ابو جعفر معروف به بزئطی، كوفی. امام رضا و امام جواد (عل) را ملاقات کرده و نزد آن دو منزلتی بزرگ داشته، موثق و جلیل القدر بوده است.^{۷۸} قاله الشيخ والعلامة.^{۷۹}

۴. أبان بن عثمان الأحمر: عن ابی عبد الله و ابی الحسن موسی علیهما السلام روایت کرده است. کتاب نیکوی بزرگی داشته است (له کتاب حسن كبير).^{۸۰} أبان بن عثمان از زمره کسانی است که اجمعوا علی تصحیح ما یصح عنه و تصدیقه.^{۸۱}

۵. كثير النواء: در رجال النجاشی ذکر نشده است. در رجال الكشي از امام صادق علیه السلام روایت شده است که فرمود:

پروردگارا، من از كثير النوا به توشاکی و دردنيا و آخرت از او بیزارم.^{۸۲}

از امام باقر علیه السلام نیز نقل کرده است که فرمود:

تنی چند از جمله كثير النوا، بسیاری از افراد را گمراه نمودند.^{۸۳}

مجلسی این روایت (روایت پنجم جواز) را ضعیف دانسته است.^{۸۴}

۲-۲-۴. بررسی مضمون روایت

كثير النواء از امام باقر علیه السلام نقل می‌کند که حضرت فرمود: کشتی نوح در روز عاشورا به کوه جودی چسبید و نوح به تمام کسانی که همراهش بودند از جنّ و انس دستور داد تا آن روز را روزه بدارند. سپس امام باقر علیه السلام فرمود: آیا می‌دانی که روز عاشورا چه روزی است؟ این روزی است که خداوند عز و جل در آن توبه آدم و حوّا را قبول کرد، دریا را بر بنی اسرائیل شکافت،

۷۷. رجال النجاشی، ص ۳۶، ش ۷۲؛ معجم رجال الحدیث، ج ۱۶، ص ۲۳۸.

۷۸. رجال النجاشی، ص ۱۸۰، ش ۷۵؛ الفهرست، ص ۵۰، ش ۶۳.

۷۹. وسائل الشیعه، ج ۲۰، ص ۱۳۰، ش ۹۱.

۸۰. رجال النجاشی، ص ۱۳، ش ۸.

۸۱. وسائل الشیعه، ج ۲۰، ص ۱۱۷، ش ۶.

۸۲. اختیار معرفة الرجال، ص ۲۴۱.

۸۳. همان، ص ۲۳۰.

۸۴. ملاذ الاخیار، ج ۷، ص ۱۱۶.

فرعون و یارانش را غرق کرد، موسی علیه السلام را بر فرعون غلبه داد، ابراهیم علیه السلام متولد شد، خداوند توبه قوم یونس را پذیرفت، عیسی علیه السلام زاده شد و قائم علیه السلام در این روز (= عاشورا) قیام می کند. به گفته صدوق *در الامالی* و دیگر کتب، وقوع این برکات در روز عاشورا از اکاذیب و افتراءات عامه است.^{۸۵} محقق قمی می گوید:

روایت کثیر التواء از حیث مضمون با سایر اخباری که درباره ولادت حضرت عیسی نقل شده، مخالف است؛ چرا که آن اخبار ولادت حضرت عیسی را در اول ذی الحجه و توبه قوم یونس را در ماه شوال و توبه حضرت آدم را در روز غدیر عنوان نموده اند. اما قیام حضرت قائم علیه السلام گرچه اخبار صحیح آن را در روز عاشورا ذکر کرده اند، اما در این روایت شاید از این باب ذکر شده تا بقیه فقرات مورد تکذیب و خدشه قرار نگیرد.^{۸۶}

۳. تحلیل اخبار منع و جواز روزه عاشورا

چون بسیاری از روایات منع و جواز روزه عاشورا در معرض مناقشه سندی یا نقد مضمونی قرار گرفته اند، علما کمابیش برای ترمیم ضعف آنها و توجیه مضمونشان کوشش هایی نموده اند که آنها را بررسی می کنیم:

۳-۱. تحلیل اخبار منع روزه عاشورا

۳-۱-۱. رفتار معنادار کلینی، مؤید اخبار منع

کلینی فقط روایات منع را در کتاب *معتبر الکافی* آورده و روایات جواز روزه عاشورا را نیاورده است.^{۸۷} این رفتار کلینی می تواند ضعف سندی روایات منع را جبران کند. توضیح، آن که این امر می تواند دلیلی باشد بر «انجبار سند» در مواردی که در سند احادیث منع صوم عاشورا ضعفی وجود داشته دارد.^{۸۸} این برداشت مبتنی بر امکان طرح این فرضیه است که آنچه

۸۵. همان

۸۶. *غنائیم الایام*، ج ۶، ص ۷۷.

۸۷. *فروع الکافی*، ج ۳، ص ۳۳۴ - ۳۳۶.

۸۸. اصطلاح «انجبار سند» و «حدیث منجبر» در دانش حدیث آن جا استعمال می شود که حدیث پژوه با حرکت از خارج به داخل و بالعکس و تمسک به قراین درون متنی و عوامل غیر سندی، کوشش کند تا ضعف سند حدیث را جبران نماید و شکستگی و صدمه ای را که از رهگذر ضعف سند متوجه حدیث شده، بهبود بخشد یا به کلی برطرف کند.

کلینی در کتاب خود آورده است، اخباری بوده که قبول داشته و اخبار مقابل را که نیاورده، قبول نداشته است. بنا بر این، می‌توان احتمال داد کلینی روایات جواز را چون قبول نداشته، نیاورده است. به علاوه، در میان این روایات، اخبار صحیح هم یافت می‌شود.^{۸۹}

روایات ناهیه تماماً معتبرند، به اعتضاد و تعدد در کتب معتبره و اصول معتمد و سلامت اسانید غالباً.^{۹۰}

۳-۱-۲. روایات منع هماهنگ با اصول و مبانی شیعه

اخبار منع از روزه عاشورا موافق عمل و اصول شیعه است و اخبار جواز، موافق اصول و مذهب اهل سنت است.^{۹۱}

۳-۱-۳. غلبه قوت سندی روایات منع بر اخبار جواز

شیخ طوسی بین این دودسته روایات جمع نموده و قایل به تعارض شده است. این امر بیان‌گر آن است که ایشان سلامت سند این گونه اخبار را قبول دارد؛ چون تعارض فرع بر اعتبار و حجیت سند است؛^{۹۲} لیکن روایات منع از حیث سند معتبرترند و اخبار مجوز صوم عاشورا، عاشورا، مقاومت سندی در برابر اخبار منع ندارند^{۹۳} و نصوص جواز در سندهایشان قصور و ضعف دارند.^{۹۴} با این وجود، آیه الله خویی بعد از ذکر روایات منع با این استدلال که روایات از نظر سند مشکل دارند، بلکه ضعیف‌اند، آنها را رد می‌کند و می‌گوید:

اما روایاتی که متضمن امر به روزه عاشورا و استحباب آن‌اند، زیادند؛ مثل صحیحۃ القداح و موثقة مسعدة بن صدقة و امثال آن.^{۹۵}

۳-۱-۴. استفاضه قریب به تواتر اخبار منع

اخبار منع از روزه عاشورا از روایات مستفیض و حتی نزدیک به متواتر هستند و نصوص جواز روزه عاشورا با این چنین روایات فراوان نزدیک به متواتری در تعارض‌اند. به همین جهت، نمی‌توان به روایاتی که روزه گرفتن در روز عاشورا را جایز می‌دانند، از باب تسامح عمل

۸۹. مستند الشیعه، ج ۱۰، ص ۴۹۲.

۹۰. شفاء الصدور، ص ۳۸۷.

۹۱. همان، ص ۳۸۷؛ مستند الشیعه، ج ۱۰، ص ۱۰؛ الوافی، ج ۱۱، ص ۷۶.

۹۲. صوم عاشورا بین السنة النبویة و بدعة الامویة، ص ۵۳.

۹۳. شفاء الصدور، ص ۳۸۷.

۹۴. ریاض المسائل، ج ۵، ص ۴۶۷.

۹۵. شرح العروة، ج ۲۲، ص ۳۱۶.

نمود؛ چون از این دسته از روایات، احتمال منع و حتی کراهت هم به دست نمی‌آید؛ در حالی که منع و کراهت از روایات منع برداشت می‌شود.^{۹۶}

۳-۱-۵. سازگاری اخبار منع با سیره امامان (علل) و ...

اعتبار روایاتی که روزه گرفتن در عاشورا را منع می‌کند، به خاطر موافقت با سیره متشرعه، ائمه و اصحاب ایشان است. آیه الله وحید خراسانی بر این باورند که اسقاط روایات منع از اعتبار به خاطر ضعف سندی، با آن که مدلول این روایات موافق است با سیره متشرعه قطعیه و اصحاب ائمه - که ملتزم به ترک روزه در روز عاشورا بودند - مقبول نیست.^{۹۷} آیه الله خوبی نیز در *اجود التقریرات*^{۹۸} تصریح دارند که ائمه مداومت بر ترک روزه عاشورا داشته و اصحاب خود را به ترک فرمان می‌دادند. این امر می‌تواند دلیلی باشد بر «انجبار سند» در مواردی که در سند احادیث منع صوم عاشورا ضعفی وجود داشته باشد.

۳-۱-۶. اقوی بودن دلالت روایات منع، بر مقصود

اخبار مجوز دلالتشان بر مقصود ضعیف است؛ چون مثلاً گاه با نسخ جمع می‌شوند؛ بدین ترتیب که صوم یوم عاشورا قبل از تشریح روزه در ماه رمضان واجب بود و پس از آن نسخ شد. همچنین است خبر «جعفر بن عثمان» که بر صوم اصطلاحی دلالت ندارد.^{۹۹} این در حالی است که دلالت اخبار منع بر مقصود (تحریم علی الإطلاق صوم عاشورا) ظاهرترین ظاهر و رأی خلاف بدین سبب است که به طور کامل در روایات تتبع نکرده و در آنها خوب به اندیشه نپرداخته‌اند.^{۱۰۰} مانند مورد پیشین، این امر می‌تواند دلیلی باشد بر «انجبار سند» در مواردی که در سند احادیث منع ضعفی وجود داشته باشد.

۳-۲. تحلیل اخبار جواز روزه عاشورا

۳-۲-۱. ناسازگاری اخبار جواز با عقل

به حکم قاعده «کل ما حکم به الشرع، حکم به العقل، وکل ما حکم به العقل، حکم به الشرع»، یکی از مسائلی که از دیرباز ذهن اندیشمندان مسلمان را به خود مشغول داشته،

۹۶. ریاض المسائل، ج ۵، ص ۴۶۷.

۹۷. صوم عاشورا، ص ۵۴.

۹۸. اجود التقریرات، ج ۱، ص ۳۶۴.

۹۹. رک: روایت چهارم جواز: شفاء الصدور، ص ۳۸۷.

۱۰۰. الحلائق الناضره، ج ۱۳، ص ۳۷۶.

مسئله چالش میان عقل و نقل است. گروهی بر این باورند که در معرکه میان عقل و نقل، لازم است جانب عقل را گرفت و هرگز راه نقلی را که با عقل سازگار به نظر نرسد، باید کنار گذاشت یا دست کم توجیه و تأویل کرد. بر این اساس، حدیث دوم و حدیث سوم جواز به جهت این که در بردارنده پاداش زیاد برای یک امر کوچک است، با عقل سلیم و با منطق قرآن^{۱۰۱} در تعارض بوده و غیر قابل تمسک است.^{۱۰۲}

۳-۲-۲. استحباب روزه عاشورا به نیت همدردی با اهل بیت (علل)

آیه الله خویی - با وجود آنچه در ۳-۱-۵ از ایشان نقل شد - بر آن است روایات متضمن امر به روزه عاشورا و استحباب آن زیادند و روزه گرفتن و گرسنه و تشنه بودن در این روز، همدردی با اهل بیت است:

فألقوی استحباب الصوم فی هذا الیوم.^{۱۰۳}

یعنی قول به استحباب بوجه اندوه و ناراحتی، زیرا از روزه‌های مستحب یکی روزه عاشورا است؛ برای حزن و مصیبتی که به اهل بیت رسول ﷺ وارد شد.^{۱۰۴} مستحب، امساک از خوردن و آشامیدن به صورت حزن و اندوه تا عصر است.^{۱۰۵} مستحب است از خوردن و آشامیدن، آن هم بدون هیچ نیتی، تا بعد از عصر [نه تا مغرب] اجتناب کنند.^{۱۰۶} احتمال استمرار روزه روز عاشورا از سوی اصحاب پیامبر ﷺ نیز بر فرض پذیرش سیره اصحاب، تنها بر جواز و یا بر استحباب آن دلالت دارد؛ مانند دیگر ایام سال که روزه آن مستحب است.^{۱۰۷}

۱۰۱. «أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَاءُ وَزُلُّوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرَ اللَّهُ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ»؛ آیا پنداشتید که داخل بهشت می شوید و حال آن که هنوز مانند آنچه بر [سر] پیشینیان شما آمد، بر [سر] شما نیامده است. آنان [چنان] دچار سختی و زیان شدند و به [هول و] تکان درآمدند که پیامبر و کسانی که با وی ایمان آورده بودند، گفتند پیروزی خدا کی خواهد بود؟ هشدار که پیروزی خدا نزدیک است (سوره بقره، آیه ۲۱۴).

۱۰۲. شفاء الصدور، ص ۳۸۶ با تلخیص و تصرف.

۱۰۳. شرح العروة، ج ۲۲، ص ۳۱۶.

۱۰۴. اشارة السبق، ۱۲۱؛ التمهید، ج ۴، ص ۳۰۲؛ الجامع للشرائع، ص ۱۶۲؛ السرائر، ج ۱، ص ۴۱۹؛ شرایع الاسلام، ج ۱، ص ۳۳۸؛ الغنیة، ص ۱۴۸؛ مرآة العقول، ج ۱۶، ص ۲۴۶؛ المهذب، ج ۱، ص ۱۸۸؛ شرح فروع الکافی، ج ۴، ص ۲۸۶.

۱۰۵. مرآة العقول، ج ۱۶، ص ۳۶۰.

۱۰۶. ملاذ الاخیار، ج ۷، ص ۱۱۶.

۱۰۷. بررسی تاریخی روزه عاشورا در صدر اسلام، ص ۸۱ - ۸۰.

۳-۲-۳. تقیه آمیز بودن روایات جواز صوم عاشورا

علامه مجلسی می نویسد:

روایات مختلفی در بیان حکم شرعی روزه عاشورا نقل شده و آنچه که نزد من اظهر است، این است: اخبار وارد که بر فضیلت روزه عاشورا دلالت دارند، حمل بر تقیه^{۱۰۸} می گردند.^{۱۰۹}

و در جای دیگر تکرار می کند که اخبار جواز صوم عاشورا از جهت تقیه صادر شده اند.^{۱۱۰}

۳-۲-۴. روزه عاشورا، منسوخ و متروک یا سنت در جریان؟

متروک شدن روزه روز عاشورا پس از رمضان از سوی رسول خدا ﷺ بدین معنا است که این روزه نمی تواند سنت رسول خدا ﷺ باشد؛ زیرا سنت عبارت است از عملی از سوی رسول خدا ﷺ که ایشان بر آن مداومت داشته و هیچ گاه آن را ترک نمی کردند؛ مثل نماز جماعت و مسواک زدن. عملی را که زمانی انجام داده، سپس آن را ترک کرده اند، نمی توان سنت دانست؛ به ویژه عملی که ترک آن به جهت نسخ بوده باشد.^{۱۱۱}

۳-۲-۵. عید عاشورا و صوم مؤکد آن، جعل و بدعت اموی

در روایت دوم منع صوم عاشورا به این نکته اشاره شد که روز عاشورا روز جشن و شادی و روزه داری شکر دشمنان شیعه به مناسبت غلبه بر حسین علیه السلام بوده است. بر این پایه گویا رسمی وجود داشته که در برخی مناطق روز عاشورا را جشن گرفته و قربانی ذبح کنند و این روز را زمان وقوع اتفاقات خجسته و عید بدانند و شادمانی کنند و دلیلشان هم بعضی روایت های بزرگ نمایی شده یا تحریف شده و یا مجعول است که در فضیلت روز عاشورا در میان مردم

۱۰۸. احادیث تقیه ای یکی از فروع مهم دانش حدیث در شیعه است. شناخت روایاتی که از سر تقیه و یا رعایت توره صادر شده اند، در فهم صحیح حدیث، مداخلیت تام دارد. تقیه، گفتار و رفتار متفاوت با باور حق درونی است که برای تأمین مصالح مهمی در زمان اضطرار، ظهور و بروز می یابد. توره در لغت، پوشاندن حقیقت خبری و ظاهر کردن غیر آن و یا اراده چیزی کردن و جز آن را نمایاندن است (لغتنامه دهخدا). شناخت نشانه های سندی و متنی و قراین و اسباب صدور حدیث، برای تشخیص احادیث تقیه ای اهمیت دارد. نشانه هایی چون امر به سکوت، وجود قیاس، تعارض با آیه محکم یا خبر متواتر، وجود ابهام، کلی گویی، دو پهلو گویی، تعارض با مسلمات مذهب شیعه، مشابهت با عامه و... می توانند بر تقیه آمیز بودن حدیث دلالت داشته باشند (بررسی احادیث تقیه از دیدگاه مجلسی اول، ص ۷).

۱۰۹. مرآة العقول، ج ۱۶، ص ۳۶۰.

۱۱۰. ملاذ الاخیار، ج ۷، ص ۱۱۶.

۱۱۱. بررسی تاریخی روزه عاشورا در صدر اسلام، ص ۸۰-۸۱.

رواج داده بودند؛ مانند این که خداوند، عرش، کرسی، قلم و بهشت را در روز عاشورا آفرید؛ آدم را در روز عاشورا به بهشت درآورد؛ پیامبر ﷺ روز عاشورا زاده شد؛ خداوند در روز عاشورا بر عرش استیلا یافت و روز رستاخیز، روز عاشورا است.^{۱۱۲}

۳- ۲- ۵- ۱. عید گرفتن و روزه داشتن در روز قتل پسر پیامبر ﷺ

در روایتی از امام صادق علیه السلام روزه روز عاشورا و مداومت بر آن پس از سال ۶۱ق، از جعلیات بنی امیه شناسانیده شده است؛ بدین شرح که بنی امیه و یاران‌شان نذر کردند اگر بر حسین پیروز شوند، روز پیروزی خیالی خود را عید اعلام کنند و به شکرانه، در آن روز روزه بگیرند و این برای آل ابی سفیان تا به امروز به عنوان سنتی قرار داده شد.^{۱۱۳} جریان روایت ساز و بدعت‌گذار دستگاه اموی به کمک فقهای همسوبا ایشان، اخبار صوم رسول الله صلی الله علیه و آله در روز عاشورا را که در سال دوم هجری با وجوب روزه رمضان به پایان می‌رسد،^{۱۱۴} برجسته کردند [و آن را مورد تأکید ویژه قرار دادند]. جعل، بدعت و تحریف بودن این روایت‌ها - که امام باقر علیه السلام و امام صادق علیه السلام به آن اشاره کرده‌اند - به معنای خلاف واقع بودن اصل آن ماجرا در صدر اسلام و عدم وقوع آن از سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله نیست؛ بلکه بهره‌برداری از یک واقعه گنگ و ناپیدای تاریخی می‌توانسته اهداف دربار اموی را تأمین کند؛ بدین صورت که این روزه از سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله گرفته می‌شد و با روزه رمضان نسخ گردید. همین مسئله بدون اشاره به نسخ آن می‌تواند توجیه گرفتار بنی امیه در عید گرفتن و روزه داشتن در روز قتل پسر پیامبر صلی الله علیه و آله باشد.^{۱۱۵} بر این اساس، امام می‌فرماید: این روزه با روزه رمضان متروک گشته و کنار

۱۱۲. ان الله خلق العرش يوم عاشوراء والكرسى يوم عاشوراء والقلم يوم عاشوراء و خلق الجنة يوم عاشوراء واسكن آدم الجنة يوم عاشوراء، إلى أن قال: و ولد النبي صلی الله علیه و آله يوم عاشوراء و استوى الله على العرش يوم عاشوراء و يوم القيامة يوم عاشوراء (لسان الميزان، ج ۲، ص ۱۴۹).

۱۱۳. مَا يَوْمُ عَاشُورَاءَ فَيَوْمٌ أُصِيبَ فِيهِ الْحُسَيْنُ عليه السلام صَرِيحاً تَبَيَّنَ أَضْحَايِهِ وَأَصْحَابَهُ صَرَعَى حَوْلَهُ عَرَاةً أَفْصَوْمٌ يَكُونُ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ كَلَّا وَ رَبِّ الْبَيْتِ الْحَرَامِ مَا هُوَ يَوْمٌ صَوْمٌ وَمَا هُوَ إِلَّا يَوْمٌ حُزْنٍ وَ مُصِيبَةٍ دَخَلَتْ عَلَى أَهْلِ السَّمَاءِ وَأَهْلِ الْأَرْضِ وَ جَمِيعِ الْمُؤْمِنِينَ وَ يَوْمٌ فَرَحٌ وَ سُزُورٌ - لِأَبْنِ مَرْجَانَةَ وَ آلِ زِيَادٍ وَ أَهْلِ الشَّامِ... فَمَنْ صَامَهُ أَوْ تَبَرَكَ بِهِ حَشَرَهُ اللَّهُ مَعَ آلِ زِيَادٍ مَشْشُوعِ الْقَلْبِ مَشْخُوطِ عَلَيْهِ (فروع الكافي، ج ۳، ص ۳۳۴ - ۳۳۶).

۱۱۴. مازری، در جمع‌بندی اخبار صوم عاشورا - که در عصر متقدم محل بحث علمای اهل سنت برای بیان حکم فقهی بوده است - می‌گوید که قریش، در دوران جاهلیت، و یهود، آن روز را روزه می‌داشتند. سپس اسلام بر روزه آن تأکید کرد و در نهایت از تأکید بر آن کاست؛ ثم خفف من ذلك التأكيد (شرح فروع الكافي، ج ۴، ص ۲۸۸).

۱۱۵. با استفاده از اخبار ساختگی دروغ که در آن برای روز عاشورا و روزه آن فضایل بی‌شمار بر شمرده‌اند، مانند این خبر: و روی محمد بن عبد الله بن قهزاد، عن حبيب، عن إبراهيم الصائغ، عن ميمون بن مهران، عن ابن عباس - رضی الله عنهما - مرفوعاً: من صام عاشوراء كتب الله له عبادة سبعين سنة صيامها و قيامها، و أعطى ثواب عشرة آلاف ملك و

گذاشته شده و احیای آن احیای یک حکم منسوخ است و این کار نه سنت، بلکه بدعت است.^{۱۱۶} امامان معصوم با این تفکر نادرست - که روز عاشورا عید است (سیاست بنی امیه در عید گرفتن و روزه داشتن در روز قتل پسر پیامبر ﷺ) - مبارزه نموده‌اند. این مبارزه نشان از ناصحیح بودن برخی روایات جواز روزه عاشورا نیز دارد.

امام رضا علیه السلام فرمود:

هر کس روز عاشورا را روزه مصیبت و ناراحتی و گریه قرار دهد، خداوند قیامت را روز شادی و سرور او قرار می‌دهد و هر کس عاشورا را روز برکت بنامد و چیزی ذخیره کند، در آن برکتی نمی‌بیند.^{۱۱۷}

۳- ۲- ۵- ۲. جعل و دروغ در روایات فضیلت روز عاشورا

دانشمندان مسلمان، از جمله ابن جوزی در کتاب *الموضوعات* بسیاری از روایات فضیلت روز عاشورا به عنوان روز عید را جعلی و برخی نیز آنها را ضعیف و بعضی هم آنها را دروغ دانسته‌اند؛ چنان که ابن تیمیه و دیگران فتوا به جعلی بودنشان داده‌اند.^{۱۱۸} ابن حجر عسقلانی - چنان که گذشت - ذیل روایت بیان‌گر فضایل روز عاشورا و روزه آن، به جعل، دروغ و افترا بودنش حکم کرده است.

۴. نتایج

۱. روزه عاشورا قبل از تشریح روزه رمضان بوده است و پس از آن نسخ ورها (ترک) شده است.
۲. روایات منع کننده از روزه عاشورا اگر چه بعضی از نظر سند ضعیف هستند، در مجموع از روایات مجوز صوم قوی‌ترند.
۳. اکتفای کلینی به نقل روایات منع می‌تواند دلیل بر کاستی در اعتبار روایات مجوز صوم

ثواب سبع سماوات، و من أفطر عنده مؤمن يوم عاشوراء فكأنما أفطر عنده جميع أمة محمد ﷺ و من أشبع جائعاً في يوم عاشوراء فكأنما أطعم فقراء الأمة، و من مسح رأس يتيم يوم عاشوراء رفعت له بكل شعرة درجة في الجنة و ذكر حديثاً طويلاً موضوعاً. وفيه: ان الله خلق العرش يوم عاشوراء و الكرسي يوم عاشوراء و القلم يوم عاشوراء و خلق الجنة يوم عاشوراء و اسكن آدم الجنة يوم عاشوراء، إلى أن قال: و ولد النبي ﷺ يوم عاشوراء و استوى الله على العرش يوم عاشوراء و يوم القيامة يوم عاشوراء، فانظر إلى هذا الإفك انتهى *(لسان الميزان، ج ۲، ص ۱۴۹)*.

۱۱۶. بررسی تاریخی روزه عاشورا در صدر اسلام، ص ۸۱.

۱۱۷. عیون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۲۹۹؛ اقبال، ج ۳، ص ۸۲؛ بحار الانوار، ج ۹۵، ص ۳۴۴.

۱۱۸. صوم عاشورا بین السنة النبویه و بدعة الامویه، ص ۱۷۶.

عاشورا از منظری تلقی گردد.

۴. روایات منع کننده از روزه عاشورا با سیره منقول امامان پس از واقعه جانکاه عاشورا (سعی در ترک روزه عاشورا) موافق ترند.
۵. برپایه برخی روایات با صبغه تاریخی، تأکید و مداومت بر روزه روز عاشورا پس از شهادت امام حسین علیه السلام از جعلیات و تبلیغات بنی امیه بوده است.

کتابنامه

- اجود التقريرات، ابوالقاسم خویی، قم: مکتبه الفقیه، ۱۴۱۳ق.
- اختیار معرفة الرجال، محمد بن حسن طوسی، جامعه مشهد المقدس.
- الإستبصار فیما اختلف من الأخبار، ابو جعفر محمد بن حسن طوسی (م ۴۶۰ق)، تهران: دار الکتب الاسلامیه، چهارم، ۱۳۶۳ش.
- اشارة السیق، علاء الدین الحلبي، قم: جماعة المدرسين، بی تا.
- امالی الطوسی، محمد بن حسن طوسی، تحقیق: عل اکبر غفاری، بیروت: دارالمفید، ۱۴۱۴ق.
- بحار الانوار، محمد باقر مجلسی، بیروت: دار احیاء التراث، سوم، ۱۴۰۳ق.
- تهذیب الاحکام، محمد بن حسن طوسی، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- تنقیح المقال فی علم الرجال، عبدالله مامقانی، قم: مؤسسه آل البيت (علل) لإحياء التراث، اول، ۱۴۲۳ق.
- توضیح المسائل، وحید خراسانی، قم: مدرسه باقر العلوم.
- الجامع للشرایع، یحیی بن سعید حلّی، قم: مؤسسه سیدالشهداء.
- الحدائق الناضرة، شیخ یوسف بحرانی، قم: منشورات جامعه المدرسين فی الحوزه، بی تا.
- رجال الطوسی، ابی جعفر محمد بن حسن طوسی، قم: مؤسسه النشر الاسلامی، پنجم، ۱۴۳۰ق.
- رجال النجاشی، ابوالعباس احمد بن علی نجاشی، قم: مؤسسه النشر الاسلامی التابعة لجماعة المدرسين، دهم، ۱۴۳۲ق.
- روضة المتقين، محمد تقی مجلسی، تهران: مؤسسه کوشانپور، بی تا.
- السرائر، ابن ادريس عجلی حلّی، قم: مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۰ق.
- شرایع الاسلام فی مسائل الحلال والحرام، ابوالقاسم نجم الدین محمد بن حسن هذلی،

- بیروت: دارالزهراء، اول، ۱۴۰۹ق.
- شرح فروع الکافی، محمد هادی بن محمد صالح مازندرانی (م ۱۱۲۰ق)، قم: دارالحدیث، بی تا.
- شفاء الصدور فی شرح زیارة العاشور، میرزا ابوالفضل تهرانی، تهران: انتشارات اسوه، دوم، ۱۳۸۷ش.
- جواهر الکلام، محمد حسن نجفی، تهران: دارالکتب اسلامیة، سوم، ۱۳۶۷ش.
- صوم عاشورا بین السنة النبویة والبدعة الأمویة، نجم الدین طبسی، قم: منشورات العهد، اول، ۱۴۲۷ق.
- الصوم فی الشریعة الاسلامیة الغزاة، محمد تقی سبحانی، قم: مؤسسه الامام الصادق، اول، ۱۳۸۷ش.
- العروة الوثقی مع تعالیق، امام خمینی، تحقیق: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، تهران: مؤسسه العروج، دوم، ۱۴۲۷ق.
- عیون اخبار الرضا، محمد بن علی بن حسین بن بابویه، تهران: دارالکتب اسلامیة، دوم، ۱۳۸۴ش.
- غنایم الايام، ابوالقاسم قمی، مشهد: مکتب الاعلام الاسلامی، بی تا.
- الغنیة النزوع، ابی المکارم ابن زهره، قم: مؤسسه الامام الصادق علیه السلام.
- الفهرست، طوسی، ابو جعفر محمد بن حسن طوسی (م ۴۶۰ق)، قم، ۱۴۱۷ق.
- الکافی (فروع)، ابو جعفر محمد بن یعقوب کلینی، انتشارات قدس، ۱۳۸۸ش.
- مختلف الشیعة فی احکام الشریعة، علامه حلی، قم: مرکز ابحاث والدراسات الاسلامیة، بی تا.
- مرآة العقول، محمد باقر مجلسی، تهران: دارالکتب الاسلامیة، اول، ۱۴۰۴ق.
- المزار، محمد بن جعفر مشهدی، قم: نشر القیوم، ۱۴۱۹ق.
- مستدرکات علم الرجال، شیخ علی نمازی شاهرودی، تهران: المطبعة الحیدریة.
- مستند الشیعة، احمد بن محمد مهدی نراقی، قم: مؤسسه آل البيت (علل).
- المستند فی شرح العروة الوثقی، سید ابوالقاسم خویی، تألیف: شیخ مرتضی بروجردی، نجف، مؤسسه إحياء آثار الامام الخوئی، سوم، ۱۴۲۱ق.
- معجم رجال الحدیث، ابوالقاسم خویی (م ۱۴۱۳ق)، بی جا، پنجم، ۱۴۱۳ق.
- المعین علی معجم الرجال الحدیث، سید محمد جواد حسینی بغدادی، مشهد: بنیاد

- پژوهش‌های اسلامی، اول، ۱۴۱۵ق.
- ملاذ الاخیار فی فهم تهذیب الاخبار (شرح بر تهذیب الاحکام)، محمد باقر مجلسی، قم: کتابخانه آیه الله مرعشی، اول، ۱۴۰۶ق.
- من لا یحضره الفقیه، محمد بن علی بن حسین بن بابویه، تحقیق: شیخ محمد جواد فقیه، بیروت: دارالأضواء، دوم، ۱۴۱۳ق.
- المهذب، ابن براج طرابلسی، قم: جماعة المدرسین.
- الوافی، محسن فیض کاشانی، اصفهان: مکتبه الامام امیرالمؤمنین، اول، ۱۴۰۹ق.
- وسایل الشیعه، محمد بن حسن حر عاملی، تهران: مکتبه الاسلامیه، ۱۳۹۸ق.
- «بررسی احادیث تقیه از دیدگاه مجلسی اول»، محمد علی مهدوی راد و محمد هادی امین ناجی، حدیث پژوهی، ش ۲، ۱۳۸۸ش.
- «بررسی تاریخی روزه عاشورا در صدر اسلام»، حمید رضا مطهری و مهدی رفیعا، فصلنامه تاریخ اسلام، ش ۵۲، ۱۳۹۱ش.